

kuku'nun hazırlanması esnasında miras bölümünün temel kaynağı kabul edilmiştir. Soru-cevap tarzında yazılan eser ferâiz ve hesaplâ ilgili iki bölümden meydana gelmektedir. Yazarın oğlu Mahmûd el-Mağribî de eseri *'İlmü'l-mîrâş usûlühü ve mesâ'ilühü* adıyla neşretmiştir (Trablus 2006). **3. el-Ferâ'idü'l-cemâliyye fi aḥ-kâmi'n-nafakâti'l-marziyye. Nafakaya dair hükümlerin kırk dört başlık (ferîde) altında ele alındığı bir risâledir** (Beyrut 1326; muhtevası için bk. Enîs el-Ebyaz, s. 194-203). **4. en-Nuḍâr 'alâ Risâleti vaz'î'lyed fi da'va'l-aḳâr** (Trablus 1331). **5. Risâle 'ilmiyye fi'l-isrâ' ve'l-mî'râc (el-Minhâc fi'l-mî'râc).** Batı'da okuyan bazı gençlerin sorduğu sorular üzerine kaleme alınmıştır (Trablus 1344, 1995). **6. 'İlmü'l-felek: el-Kevkebü's-şarḳî.** Laplace'in ve onu izleyen kozmografların güneş sisteminin oluşumu hakkındaki teorilerine red-diye olarak yazılmıştır (Trablus 1349). **7. 'İlmü'l-aḳâ'id: el-Muḳaddime. Şeyhülislâmlık makamından gelen teklif üzerine 1914'te kaleme alınmış olup oğlu tarafından neşredilmiştir** (Trablus 2006).

Mağribî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-müntekâ Şerḫu'l-Mülteḳâ, Zübdetü'l-ferâiz* (Türkçe kaleme alınmıştır), *Şerḫu Menâhili's-sürûr li-mübteḳi'l-hisâb bi'l-küsûr* (Muhammed Emîn İbn Âbidîn'in terekenin paylaşımına dair manzumesinin şerhidir), *el-Hidâyetü'n-naşûhiyye* (Ebü'l-Mevâhib Ali b. Hüseyin ed-Dücânî'nin ferâize dair *el-Fevâ'idü's-seniyye fi ferâ'izi'l-Hanefiyye* adlı manzum eserinin şerhidir), *Şerḫu ḥadîsi "Men yüridi'llâhü bihi ḫayran yufaḳḳihühü fi'd-dîn"*, *Neylü'l-emânî 'alâ Hidâyeti'd-Dücânî* (Ebü'l-Mevâhib Ali b. Hüseyin ed-Dücânî'nin *Hidâyetü'l-mürîd fi 'ilmi't-tevhîd* adlı eserinin şerhidir), *el-Burhân fi 'ilmi'l-aḳâ'id (el-Burhân min 'aḳâ'idü'l-îmân), Divân mine's-şî'r fi's-siyâseti ve'l-ğazel ve'l-medâ'ihî'n-nebeviyye, el-Fevâ'idü'l-Mecâdiyye fi şerḫi'l-Maḳşûreti'd-Düreydiyye, el-Muḳaddime fi't-târihi'l-İslâmî, Mecmû' dînî fi'l-i'tikâd ve'l-'amel ve'l-hulḳ, Hüs-nü'l-beyân vâcibâtü'l-insân* (II. Abdülhamid'in isteği üzerine kaleme alınmıştır), *el-Aḫlâḳu'n-nazariyye ve terâcimü aḫ-vâli'l-ḫükemâ'* (Türkçe'den tercümedir), *Kitâb fi't-tabî'iyât* (Türkçe'den tercümedir), *Fennü'l-coğrafya el-'umûmiyye* (Fransızca'dan tercümedir), *el-Le'âli's-şimân fi şerḫi'r-risâle el-müsemmâ bi-Kifâyeti's-şibyân* (hocası Kavukçî'nin eserinin şerhidir).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülmeccid el-Mağribî, *'İlmü'l-aḳâ'id: el-Muḳaddime* (nşr. Mahmûd b. Abdülmeccid el-Mağribî), Trablus 2006, neşredenin girişi, s. 9-13; Bayram es-Sânî, *Şerḫu's-Şeyḫ Bayrâm es-Sânî 'alâ nazmihi fi'l-Müftine'l-Hanefiyye bi-Tûnis* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Beyrut 1999, s. 34, 69, 83, 90-92; Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Müsâmeretü'z-zarîf bi-ḫusni't-tarîf* (nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer), Beyrut 1994, II, 24-25; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 150-151; Semîh Vecîh ez-Zeyn, *Târihu Tarâblus kadîmen ve ḥadîşen*, Beyrut 1389/1969, s. 532, 566-567, 573, 577-578; Abdullah Habîb Nevfel, *Terâcimü 'ulemâ'i Tarâblus ve üdebâ'ihâ*, Trablus 1984, s. 29-30, 60, 143; Enîs el-Ebyaz, *el-Hayâtü'l-'ilmiyye ve merâkizü'l-'ilm fi Tarâblus*, Trablus 1405/1985, s. 30, 194-203; Yûsuf el-Hakîm, *Sûriyye ve'l-'ahdü'l-'Osmâni*, Beyrut 1991, s. 270, 286, 290; Ömer Abdüsselâm Tedmürî, *Mevsû'atü 'ulemâ'i'l-müslimîn fi târihi Lübnân el-İslâmî*, Beyrut 1414/1993, III/III, 250-254; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, II, 310; M. Ahmed Dernîka, *Ḳudâtü's-şer' ve'l-iflâ' fi Tarâblusi'l-feyhâ' 'ab-re'l-'uşûr*, Trablus 1416/1996, s. 112, 121-122; Abdülganî İmâd, *Müctema'u Tarâblus fi zeme-ni't-taḫaavü'lâti'l-'Osmâniyye*, Trablus 2002, s. 28, 39-40, 243-244, 247; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşirin: Vefeyât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 418; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşîf, *Neşrü'l-cevâhir ve'd-dürer fi 'ulemâ'i'l-ḳarni'r-rabi' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, I, 822-823.

NAİL OKUYUCU

MÂH ŞEREF HAN

(ماه شرف خان)

Mâh Şeref Han (Hanım)

Mestûre-i Kürdistanî

(1805-1847)

İranlı şair ve tarihçi.

1219 veya 1220 (1805) yılında İran Kürdistanı'nda Erdelân Emirliği'nin merkezi Senendec'de (Sine) doğdu. Baba ve anne tarafından nüfuzlu bir aileye mensuptur. Ailenin nisbet edildiği ataları Kâdir, Safevî Şahı Sultan Hüseyin zamanında Hemedan'dan Senendec'e göçmüştü (1120/1708). Dedesi Muhammed Ağa Kâdirî, dört Erdelân emîrinin (vali) yönetimi boyunca bölge güvenliğinden sorumlu "nâzır-ı Kürdistan" ve hazineden sorumlu "nâzır-ı Sandukhâne" unvanlarıyla görev yapmıştır. Amcası *Tezkire-i Ḥadîka-i Emânüllâhî*'nin müellifi Mirza Abdullah Revnak-ı Senendecî, amcazadesi *Ḥadîka-i Nâsiriyye* adlı Kürdistan tarihinin müellifi Mirza Ali Ekber Sâdikmülk'tür. Babası Ebü'l-Hasan Bey, aynı zamanda eniştesi olan Erdelân Emîri Emânullah Han'ın oğlu Hüseyin Kuli Han'a mürebbelik yapmıştır. Kızının eğitimi ve yetişmesiyle yakından ilgilenen Ebü'l-Hasan seyahatlerinde onu

yanında götürmüş, tarihî yerleri ve eserleri görmesini sağlamıştır.

Sanat ve edebiyata yatkınlığı olan Mâh Şeref, ilk eğitiminin ardından Arapça ve hüsni-hat öğrendi, dinî ilimler ve edebiyat alanında kendini yetiştirdi. Erdelân Emirliği'nin son güçlü yöneticisi kabul edilen Emânullah Han'dan sonra yerine geçen oğlu Hüsrev Han (Nâkâm), Rus-İran savaşı sırasında Ruslar'a yardım eden ve kendisini görevden almak isteyen bazı ağalarla birlikte Mâh Şeref'in babasını da hapse attırdı. Ancak suçsuz olduğu anlaşılınca 1826'da gönlünü almak için kızı Mâh Şeref'le evlendi. Mâh Şeref emîr ailesi saray ve teşrifattan sorumlu "vezîre-i enderun" unvanıyla görev yaptı ve yolculuklarında kocasının yanında bulundu. Bu konumundan dolayı yazdığı tarih kitabının malzemesini toplamak için önemli bir fırsat elde etti. Hüsrev Han evliliklerinden kısa bir süre sonra daha otuz yaşlarında iken vefat edince (1835) yerine on bir yaşındaki oğlu Rızâ Kuli Han geçti; yönetimi de babasının Mâh Şeref'ten dört yıl önce evlendiği annesi, Kaçar Feth Ali Şah'ın kızı Hüsn-i Cihân Hanım (Vâliye Hanım) eline aldı. Mâh Şeref Han onunla iyi geçindi. Rızâ Kuli Han, Hasan Han Sâlâr'ın başlattığı bir isyan için Kaçar şahının yardım talebine karşılık vermeyince şah da Ermeni asıllı olup Kürtler arasında "Cürcü" (Gürcü) lakabıyla tanınan Hüsrev Han'ı bölgeye vali tayin edip onun üzerine gönderdi ve yönetimi bu aileden aldı. Rızâ Kuli Han Tahran'da hapse atıldı. Mâh Şeref Han dahil yaklaşık 2000 kişiden meydana gelen ailesi ve yakınları da bölgedeki Merîvan şehrine sürüldü. Aile 1847 yılında Irak'taki Bâbânlar Emirliği'ne sığındı ve Şehrîzor köylerine dağıtıldı. Mâh Şeref Han, amcası Mirza Abdullah Revnak ve halasının oğlu Hüseyin Kuli Han ile birlikte Bâbânlar Emirliği'nin merkezi Süleymaniye'ye yerleşti. Çok geçmeden Hüseyin Kuli Han ve ardından Mâh Şeref Han 1264 Muharrem ayında (Aralık 1847) vebaya yakalanarak öldü ve şehir mezarlığında defnedildi. Suveyrekî'nin Senendec'de vefat edip orada defnedildiğine dair kaydı yanlış olmalıdır.

İlk Kürt kadın tarihçi olması yanında Ortadoğu bölgesinde de ilk kadın tarihçi olan Mâh Şeref, "Mestûre" mahlasıyla Farsça ve Kürtçe şiirler yazmış, devrin meşhur Kürt şairlerinden Molla Abdurrahîm Mevlevî ile tanışmış, Yağmâ-yi Cendaki ve Molla Hızır Nâîl gibi şairlerle irtibat kurmuştur. Nâîl'in muhtemelen gençlik yıllarında onun hakkında yazdığı cinsel nitelikli gazel bugüne kadar çeşitli tartışmalara ve eleş-

tililere konu olmuştur. Mâh Şeref de onu bir şiirle hicvetmiştir. Klasik Kürt şiiri ve nesrinde önemli bir yeri olan, Mevlevî gibi meşhur şairler tarafından övülen (Temo, I, 486-487) Mâh Şeref Han'ın özlü, duygulu, tabiat tasvirleri, mûsiki ve edebî sanatlarla süslü, dindar kişiliğini yansıtan şiirleri çok tutulmuştur. Birbirlerine kasideler yazdıkları şair eşi Hüsrev Han'ın ölümü münasebetiyle de mersiye yazmıştır.

Eserleri. 1. *Divân*. Kürtçe'nin Sorânî ve Gorânî lehçeleriyle Farsça şiirlerinden oluşan divan amcazadesi Sâdikülmülk'ün kaydettiğine göre 20.000 beyit ihtiva etmekteydi. Bölgede meydana gelen iç karışıklıklar ve göçler sırasında kaybolan divanın sadece bazı Farsça gazel, kaside, terciibend, mersiye ve mesnevileri içeren yaklaşık 2000 beyitlik bir kısmı Kürdistan Maarif Reisi Hâc Şeyh Yahyâ Ma'rifet tarafından bulunarak şairin hayatına dair bir mukaddimeyle birlikte yayımlanmıştır (*Divân-ı Mâh Şeref Hânım-ı Kürdîstânî*, Tahran 1304 hş./1925, 1389 hş.; nşr. Ahmed Keremî, Tahran 1362 hş./1983, 1384 hş.; şairin Sorânî lehçesiyle yazdığı yirmi Kürtçe gazelinin de eklenmesiyle, nşr. Siddîk Safîzâde Bûrekeyî, *Divân-ı Mestûre-i Kürdîstânî*, Tahran 1374 hş., 1377 hş.; nşr. Muhammed Mâcid Merdûh Rûhânî, Erbil 2005; Farsça şiirlerinden bazı örnekler için bk. Rızâ Kulî Han Hidâyet, V, 952-953; Ali Ekber Müşîr Selîmî, II, 177-192; Bâbâ Merdûh Rûhânî, I, 380-384). Hamîd Müsteân, Mâh Şeref'in divanından bir seçme (*Gülçini Divânî Mestûre-i Kürdîstânî*, Senendec 1382 hş.), Pürçehr Hecîr Şîrâzî Nâsîrzâde de onun ve diğer bir kadın şairin divanından yaptığı seçmeleri yayımlamıştır (*Der Vâdi-yi 'İşk: Gülçini ez Eş'âr-ı Dü Şâ'ire-i Nâmâver-i İrân Duktûr Mehînduht Mu'temedî u Mestûre-i Erdelân*, Tahran 1378 hş.). 2. *Târîh-i Erdelân*. Kürdistan vilâyetinin VIII. (XIV.) yüzyılda kuruluşundan müellifin zamanına kadar olan tarihine dair Farsça önemli bir kaynaktır (nşr. Nâsir Âzâdpûr, Senendec 1325 hş./1946; Tahran 1379 hş.; nşr. Muhammed Gülher ve Muhammed Raûf Murâdî, Tahran 1385 hş.). Eşi Hüsrev Han'ın vefatından on yıl sonra (1845) telifine başladığı eserin sonunda kendi hastalığından da söz eden Mâh Şeref'in ölümünün ardından amcası Revnak-ı Senendecî esere, "Tetimme-i Kitâb" başlığı altında 1267'den 1281 yılına kadar gelen bir zeyil yazmış olup hakkında bilgi verilen son emîr Rızâ Şah zamanındaki Abbas Han Serdâr Reşîd'dir. Mâh Şeref Han'ın amcazadesi Mirza Ali Ekber Sâdikülmülk'ün *Hadîka-i Nâşîriyye*'si

de başlangıçtan kendi zamanına kadar İran Kürdistanı tarih ve coğrafyasına dair bir eser olmakla birlikte olayları 1892 yılına kadar getirmesi bakımından *Târîh-i Erdelân*'ın zeyli mahiyetindedir. E. I. Vasileva eseri Rusça'ya (*Khronika Doma Ardalan: Târikh-i Ardalan*, Moskva 1990), Abdurrahman Şerefkendî Hejâr notlar ve ilâvelerle birlikte Kürtçe'ye (*Mêjûy-i Erdelân*, Hevlîr 2005) çevirmiştir. 3. *Mu'cemû'l-üdebâ'* (Senendec 1328 hş.). Mâh Şeref'in Süleymaniye'de özel bir kütüphanede bir nüshasının bulunduğu kaydedilen *Mecma'u'l-üdebâ'* adlı eserinin (Bâbâ Merdûh Rûhânî, I, 380) bu kitapla aynı olması muhtemeldir. 4. *'Aķâ'id ve Şer'iyât*. Şâfiî mezhebine göre İslâm akaidi ve ibadet esasları hakkında Farsça bir risâledir (*Akayed*, nşr. Abdollah Mardukh Kurdistani, Stockholm 1998; Kürtçe trc. Nüvîd Nakşibendî, Hevlîr 2005).

Mâh Şeref Han'ın 200. doğum yılı dolayısıyla Hevlîr'de (Erbil) bir sempozyum düzenlenmiş (11-15 Aralık 2005), hayatı ve eserlerinin incelendiği Kürtçe, Farsça, Arapça ve İngilizce otuz tebliğ sunulmuş, organizasyon heyeti tarafından eserleri yayımlanmıştır. Bu münasebetle yayımlanan on eser arasında Cemâl Ahmedî Âyin'in *Mestûre-i Erdelân* (Erbil 2005), Eyyûb Gâzerânî'nin *Mestûre-i Erdelân: Zindegi u Ma'rif-i Âşâr-ı Ô* (Erbil 2005) sayılabilir. Tahran'da Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî adlı kurum, Mâh Şeref Han'la ilgili olarak düzenlediği ilmi bir toplantıda (19 Eylül 2006) yapılan konuşmaları *Merâsim-i Yâdbûd-i Şâ'ir u Mü'errif-i Nâmâdâr-ı Kürd Mestûre-i Kürdîstânî* adıyla yayımlamış (Tahran 1385 hş.), ayrıca Eyyûb Gâzerânî, Nâdire Celâlî, Münîje Athârî, Muhammed Kâzım Mükemmeli, Keyûmers Felâhî, Burhân Eyâzî, Ahmed Şerîfî ve Ömer Sultânî gibi araştırmacıların şairle ilgili makalelerini *Zindegi-nâme u Hîdmet-i 'İlmî u Ferhengî-i Mestûre-i Kürdîstânî* adlı bir kitapta toplamıştır (nşr. Ümîd Kanberî, Tahran 1385 hş.). Nâmîk Safîzâde Bûrekeyî, *Nâlî ve Mestûre* (Tahran 1389 hş.) ismiyle bir eser kaleme almıştır. Hevlîr'de Şehîd Sâmi Abdurrahman Park'ında Mâh Şeref Han'ın bir heykeli dikilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehdî Beyânî, *Ahval ü Âşâr-ı Hoşnûvîsân*, Tahran 1363 hş., III, 610; Rızâ Kulî Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ'* (nşr. Müzâhir Musaffâ), Tahran 1340 hş., V, 952-953; M. Emîn Zekî, *Meşâhîr ü'l-Kürd ve Kürdîstân fi'd-devri'l-İslâmî*, Bağdad 1364/1945, II, 248-249; Ali Ekber Müşîr Selîmî, *Zenân-ı Sûhanver*, Tahran 1335 hş., II, 175-192; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 1026-1027; II, 2370; Mirza M. Ali Muallim Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan,

ts. (İdâre-i Kül Ferheng ü Hünerîstân), V, 1724; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerf'a ilâ teşârifî's-Şî'a*, Beyrut, ts. (Dârü'l-edvâ), IX, 1033; Ahmed Divân Bigî Şîrâzî, *Hadîkatü's-şu'arâ'* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1366 hş., III, 2194-2197; Abdürrefî Hakikat, *Târîh-i Nehdathâ-yi Fikrî-yi İrânîyân*, Tahran 1368 hş., I, 150-151, 376; Rohat, *Kürdojî Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul 1991, s. 185-186; Kemal Burkey, *Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul 1992, I, 211; M. Hasan Recibî, *Meşâhîr-i Zenân-ı İrân u Pârsigûyü: Ez Âgâz tâ Meşrûta*, Tahran 1374 hş., s. 217-219; Ali Ekber Kürdîstânî, *el-Hadîkatü'n-Nâşîriyye* (trc. Cân Dost), Erbil 2002, s. 227-228; Shahrzad Mojab, "Politics of Islamic Feminism", *Muslim Feminism and Feminist Movement: Middle-East Asia* (ed. Abida Samiuddin - R. Khanam), Delhi 2002, I, 198; a.m.f., "Kurdish Women", *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, Leiden 2005, s. 359; a.m.f., "Theorizing the Politics of Islamic Feminism", *Feminist Review*, sy. 69 (2001), s. 125; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 hş., I, 379-384; III, 272; Beneşe Hicâzî, *Tezkire-i Enderûnî: Şerh-i Ahvâl u Şîr-i Şâ'irân-ı Zen der 'Aşr-ı Kâcâr tâ Pehlevî-i Euvel*, Tahran 1382 hş., s. 202-206; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemû a'lâmî'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 572-573; Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, İstanbul 2007, I, 482-483, 486-487; Nevin Güngör Reşan, *Kürt Ünlüleri*, İstanbul 2008, s. 50; W. Rehmany, *Dictionary politique et historique des kurdes*, Paris 2014, s. 116.

AHMET ÖZEL

MAHAND BÂBEH

(bk. DEYMÂNÎ).

MAHFÛZ, Hüseyin Ali

(حسين علي محفوظ)

Hüseyin b. Şeyh Ali
b. Şeyh Muhammed Cevâd Mahfûz
(1926-2009)

Birçok alanda eserleri olan
Iraklı âlim.

Bağdat'ta doğdu. Âl-i Mahfûz olarak bilinen köklü bir aileye mensuptur. Küçük yaşta babasını kaybedince yetişmesi ve eğitimiyle amcası Muhammed Mahfûz ilgilendi. Amcasının kütüphanesi onun İslâm kültürü ve medeniyetiyle tanışmasını sağladı. Bu sayede Kâzîmiye semtindeki ilmi ve edebî meclislere katıldı, âlim ve ediplerden faydalandı. Mantık ve usul ilmine dair ilk bilgileri dönemin âlimlerinden tahsil ederken Arapça, fıkıh, kelâm, tefsir, hadis, felsefe, ahlâk ve edebiyat gibi ilimlere dair eserleri amcası ve yakınlarının gözetiminde kendi kendine okudu. Daha sonra Bağdat'taki yüksek öğretmen okuluna girdi; 1947'de mezun olunca bir süre öğretmenlik yaptı. Tahran Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırladığı doktora tezini 1955'te tamamladı. Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakülte-